

«Προσεχώς στις οθόνες σας ... Σαίξπηρ και σύγχρονη οικονομία!»

Ματσιώρη Άννα¹, Μαργαρού Ελένη²

¹ Καθηγήτρια Οικονομολόγος, Πειραματικό ΓΕΛ Πανεπιστημίου Μακεδονίας
amat65@hotmail.com

² Καθηγήτρια Φιλολόγος, Πειραματικό ΓΕΛ Πανεπιστημίου Μακεδονίας
eleni.margarou@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διδακτική πρακτική που περιγράφεται αποτελεί παράδειγμα και πρόταση αξιοποίησης της Λογοτεχνίας και του Κινηματογράφου για διεπιστημονική προσέγγιση οικονομικοκοινωνικών και πολιτικών φαινομένων ενταγμένων στη διδακτέα ύλη των λυκειακών τάξεων και στην Αγωγή Σταδιοδρομίας. Επίσης, προσφέρεται για τη γνώση ψηφιακών μέσων ως εργαλείων πληροφόρησης και έκφρασης, κυρίως, όμως, για την κατανόηση όρων και φαινομένων της οικονομικής επιστήμης εξαιρετικά επίκαιρων σήμερα, δύσκολα όμως αντιληπτών από τους/τις μαθητές/τριες. Συγκεκριμένα, με αφόρμηση και εργαλείο ένα λογοτεχνικό έργο, τον Έμπορο της Βενετίας, οι μαθητές/τριες ήλθαν σε επαφή με το έργο του Σαίξπηρ, γνώρισαν τρόπους και τεχνικές λογοτεχνικής έκφρασης, αλλά, κυρίως, κατανόησαν τους όρους λειτουργίας της οικονομίας και της αγοράς, τη θέση του χρήματος σε αυτή και, παράλληλα, ανίχνευσαν φαινόμενα της κρίσης που βιώνουμε, αιτίες, εκφάνσεις και συνέπειές της. Τις γνώσεις που αποκόμισαν, όπως επίσης τις σκέψεις τους για την ατομική και συλλογική αντίδραση, την αντιμετώπιση και -ίσως- υπέρβαση της κρίσης αυτής αποτύπωσαν συνεργατικά σε κινηματογραφική ταινία μικρού μήκους, καλλιεργώντας παράλληλα ποικίλα είδη γραμματισμού. Η ταινία, ωστόσο, μπορεί να λειτουργήσει εφεξής και ως εκπαιδευτικό υλικό σε ποικίλα μαθήματα, ενώ η συγκεκριμένη πρακτική μπορεί να εφαρμοστεί στα υπόλοιπα διδακτικά αντικείμενα, ως πιο ελκυστική και αποδοτικότερη από την ακαδημαϊκή και αποπλαισιωμένη διδασκαλία.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Οικονομία, Λογοτεχνία, Κινηματογράφος, Σαίξπηρ, ψηφιακά μέσα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Οι οικονομικοκοινωνικές εξελίξεις των τελευταίων χρόνων έχουν δημιουργήσει δεδομένα πρωτόγνωρα και εν πολλοίς ακατανόητα από τους/τις μαθητές/τριές μας, γεγονός που καθιστά δύσκολη την πρακτική και συναισθηματική διαχείρισή τους. Οι συνθήκες κρίσης στην Ελλάδα, το άγχος, συχνά ο πανικός λόγω της σύγχρονης οικονομικής πραγματικότητας, τους/τις φέρνουν αντιμέτωπους/ες με οικονομικές έννοιες και πολύπλοκους όρους που λίγα χρόνια πριν οι συνομήλικόι τους αγνοούσαν. Αναπόφευκτα αναζητούν εύκολες και εύπεπτες εξηγήσεις. Η

ορολογία της κρίσης είναι σε μεγάλο βαθμό η γλώσσα του χρήματος, την οποία προσπαθούν να μάθουν ώστε να καταλάβουν τι έχει συμβεί.

Το σχολείο, ως κατεξοχήν φορέας ψυχοσυναισθηματικής και γνωστικής προετοιμασίας τους, δεν έχει, δυστυχώς, την ευελιξία και το λειτουργικό πλαίσιο που θα του επέτρεπε να αντιδράσει εγκαίρως και να αναπροσαρμόσει αναλόγως το Αναλυτικό Πρόγραμμα και τις πρακτικές του. Βασικές οικονομικές έννοιες όπως «χρήμα», «τράπεζες», «δανεισμός» διδάσκονται δυστυχώς αποσπασματικά στο πλαίσιο των μαθημάτων Πολιτικής Παιδείας Α' και Β' Λυκείου. Το κενό έρχονται να καλύψουν κυρίως τα ΜΜΕ και το διαδίκτυο, όμως οι πληροφορίες που αντλούνται είναι συχνά εξαιρετικά επισφαλείς. Η πρόκληση, επομένως για τους/τις διδάσκοντες/ουσες είναι να αξιοποιήσουν στο έπακρο τις υφιστάμενες δομές και δυνατότητες, τυπικές, ημιτυπικές και άτυπες πρακτικές εκπαίδευσης, τη φαντασία και δημιουργικότητά τους, ώστε να υπερβούν τις ελλείψεις σε διδακτικές ώρες και τις καθυστερήσεις στην ανανέωση των διδακτικών αντικειμένων και του περιεχομένου τους.

Βεβαίως, η μελέτη των οικονομικών δεν είναι πάντα μια απλή και ευχάριστη διαδικασία και, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Heilbroner (1999), η ανάγνωση κάποιων κειμένων της συγκεκριμένης επιστήμης απαιτεί «την αντοχή μιας καμήλας και την υπομονή ενός αγίου». Έτσι, μία επιστήμη που στοχεύει στην ανάλυση, την εξήγηση και την κατανόηση του πραγματικού κόσμου, εύκολα μπορεί να μετατραπεί σε ένα μάθημα δύσκολο, αφηρημένο και βαρετό, κυρίως γιατί οι μαθητές του Λυκείου, λόγω ηλικίας, δεν διαθέτουν τις απαραίτητες εμπειρίες για να κατανοήσουν τα οικονομικά φαινόμενα. Γι' αυτό, τα τελευταία χρόνια έχει προταθεί από σημαντικούς επιστήμονες του χώρου (Becker & Watts, 2001; Becker et al, 2006; Walstad & Saunders, 1998 κ.ά.) ένα ευρύ φάσμα εναλλακτικών μεθόδων και τεχνικών διδασκαλίας, μεταξύ των οποίων και η ενσωμάτωση των τεχνών, με στόχο την αποτελεσματική εμπλοκή των μαθητών στη μαθησιακή διαδικασία. Η σχέση τεχνών και οικονομίας αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης από μικρό αριθμό οικονομολόγων, αν και πολλοί είναι αυτοί που υποθέτουν πως τα μεταξύ τους κοινά στοιχεία αξίζουν μεγαλύτερης προσοχής από παιδαγωγικής σκοπιάς (Watts & Smith, 1989). Γενικά, μικρός σχετικά αριθμός οικονομολόγων ασχολήθηκαν με την ενσωμάτωση των τεχνών στη διδασκαλία των οικονομικών μαθημάτων, είτε μέσω της μελέτης λογοτεχνικών κειμένων, είτε με τη δημιουργία ποιημάτων και εικαστικών έργων από τους ίδιους τους μαθητές, παρά το γεγονός ότι τα αποτελέσματα είναι θετικά τόσο για τους μαθητές όσο και για τους εκπαιδευτικούς (Kish-Goodling, 1993).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Σύνηθες όχημα για την ένταξη και προσέγγιση επίκαιρων θεματικών συνιστά η Λογοτεχνία. Χωρίς τα λογοτεχνικά κείμενα να είναι ιστορικά ντοκουμέντα, ως οργανωμένα σύνολα μορφής, περιεχομένου, ιδεολογίας και συναισθημάτων, μας βοηθούν να κατανοήσουμε καταρχάς την εποχή στην οποία δημιουργήθηκαν ή αναφέρονται (Αποστολίδου, 2010). Ο γόνιμος διάλογος μεταξύ Λογοτεχνίας και άλλων μαθημάτων του ΑΠ θεωρείται, επιπλέον, ικανός να ενεργοποιήσει μία εκσυγχρονιστική ερμηνευτική πρακτική τους, έτσι ώστε αυτά να διαφωτίζουν την

παρούσα κατάσταση του εκάστοτε αναγνώστη και να τους προσδίδεται μία διαχρονική αξία που ενίοτε τα υπερβαίνει (Βλαβιανού, 2011). Άλλωστε, πολλά έργα, αν και έχουν γραφτεί εκατοντάδες χρόνια πριν, παραμένουν ιδιαίτερα επίκαιρα και μπορούν να επανατοποθετηθούν στα συμφραζόμενα της σύγχρονης εποχής. Απλώς η διακειμενική φύση της Λογοτεχνίας προϋποθέτει τη δημιουργική συμμετοχή του αναγνώστη για την ανάδειξη των ποικίλων αναφορών που κάθε κείμενο ενέχει και εγείρει (Βλαβιανού, 2011).

Είναι εκπληκτικός ο αριθμός των λογοτεχνικών έργων που διαθέτουν πλούσιο οικονομικό περιεχόμενο. Οι λογοτέχνες, ως κοινωνικοί παρατηρητές, δέχονται την οικονομία «ως μία σημαντική τέχνη του κοινωνικού ιστού» και περιγράφουν στα έργα τους αγορές στις οποίες δρουν κοινωνικές ομάδες ή άτομα με διαφορετικές καταναλωτικές συμπεριφορές, διαφορετικά εισοδήματα, εκπαιδευτικό περιβάλλον και οικονομικά συμφέροντα (Watts & Smith, 1989). Μερικές μάλιστα φορές, οι χαρακτήρες που περιγράφουν είναι αντιπροσωπευτικά άτομα, με την ίδια έννοια που οι οικονομολόγοι χρησιμοποιούν αυτή την έννοια (Watts, 2004). Η απροσδόκητη παρουσία της μυθοπλασίας στο ΑΠ της οικονομίας, ιδιαίτερα στα εισαγωγικά μαθήματα, καταδεικνύει πως οι οικονομικές έννοιες είναι πανταχού παρούσες, αποδεικνύοντας τη σημασία και την πολυπλοκότητα των οικονομικών ζητημάτων, των οποίων η συνάφεια με την πραγματική ζωή μπορεί να υποτιμηθεί από τους μαθητές δεδομένης της απειρίας τους (Ruder, 2010). Πολλοί επιστήμονες (Ruder, 2010; Watts & Smith, 1989; Vachris & Bohanon, 2012; Younkins, 2016 κ.ά.), παραθέτοντας πειστικά επιχειρήματα, υποστηρίζουν πως η αξιοποίηση της λογοτεχνίας διευκολύνει τη διεξαγωγή συζητήσεων μέσα στη τάξη, φωτίζει οικονομικές έννοιες σε βάθος, από διαφορετικές οπτικές, προσδίδοντας σε αυτές μεγαλύτερο ενδιαφέρον και συμβάλλοντας στη βαθύτερη κατανόησή τους, μεταφέρει στην εποχή που θέλουμε να μελετήσουμε, αυξάνει τα κίνητρα μάθησης και διατηρεί την προσοχή των μαθητών.

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η αφήγηση ιστοριών, η οποία θεωρείται πυρήνας της Λογοτεχνίας, αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο και της κινηματογραφικής γλώσσας. Από την άλλη μεριά, η λειτουργία και οι δυνατότητες του κινηματογράφου δημιουργούν κατάλληλες προϋποθέσεις για την ολιστική αντίληψη ενός κόσμου που, από τη φύση του, δεν είναι κατακερματισμένος σε στεγανές επιστημονικές περιοχές (Μπίκος, 2015), συμβάλλουν στην πολιτιστική ενηλικίωση των μαθητών/τριών και λειτουργούν παιδευτικά, βοηθώντας στη ρεαλιστικότερη πρόσληψη της πραγματικότητας και στην ενίσχυση της κοινωνικής νοημοσύνης τους (Ανδριοπούλου, 2010). Ο κινηματογράφος είναι, επίσης, ένα ισχυρό και ελκυστικό οπτικοακουστικό μέσο μετάδοσης πληροφοριών. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της μάθησης, οι εικόνες είναι σημαντικές για τη μάθηση και τη μνήμη και παρέχουν οπτικά ερεθίσματα ικανά να ενισχύσουν πολύτιμες ιδέες. Επειδή οι πληροφορίες αποθηκεύονται συχνά σε οπτική μορφή, οι εικόνες και τα αποσπάσματα ταινιών βοηθούν τους μαθητές να διατηρήσουν σημαντικές ιδέες και να τις ανακτήσουν από τη μακροπρόθεσμη μνήμη τους (Leef & Houserv 2003).

Τα τελευταία χρόνια αυξάνεται η βιβλιογραφία σχετικά με την αξιοποίηση του κινηματογράφου στην οικονομία. Οι Leef and Houserv (2003) προτείνουν λίστα ταινιών με οικονομικό περιεχόμενο και υποστηρίζουν πως αυτές αποτελούν πανίσχυρο μέσο για να γίνει ελκυστικότερο το μάθημα και να εξασφαλιστεί η συμμετοχή όλων, ανεξαρτήτως του γνωστικού τους υπόβαθρου. Ο Sexton (2006) περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να χρησιμοποιηθούν αποσπάσματα από ταινίες ή τηλεοπτικές σειρές για να διδαχθούν διάφορες οικονομικές έννοιες. Ο Girardi (2008) αξιοποίησε πιλοτικά τον κινηματογράφο για τη διδασκαλία τεσσάρων οικονομικών μαθημάτων, ακολουθώντας την εξής διαδικασία: Κάθε εβδομάδα ανακοίνωνε ένα θέμα και πρόβαλλε σχετικά αποσπάσματα από μία ή περισσότερες ταινίες. Στη συνέχεια, υποβάλλοντας κατάλληλες ερωτήσεις που σχετίζονται όσο το δυνατόν περισσότερο με τη ζωή και τα ενδιαφέροντα των σπουδαστών, προωθούσε σχετική συζήτηση. Τέλος, παρουσίαζε ακαδημαϊκό υλικό θεωρητικό ή εμπειρικό για να υποστηρίξει τη συζήτηση με μία κάπως πιο αυστηρή επιστημονική ανάλυση. Μάλιστα, πρότεινε ταινίες με οικονομικό ενδιαφέρον που προέρχονται από διαφορετικές κουλτούρες και χρονικές περιόδους, μεταξύ των οποίων και την ελληνική ταινία «Βαλκανιζατέρ». Οι Bookman & Bookman (2009) αναλύουν τριάντα τρία οικονομικά θέματα και προτείνουν σχετικά λογοτεχνικά έργα ή κινηματογραφικές ταινίες που ενδείκνυνται για τη διδασκαλία τους. Η Laura Jean Bhadra δημιούργησε ιστότοπο (<http://www.nvcc.edu/home/lbhadra>) με επιλεγμένες ταινίες που συνοδεύονται από ενδεικτικές ερωτήσεις συζήτησης στην τάξη, καθώς και γραπτές εργασίες προς ανάθεση. Οι Macy & Terry (2008) δίνουν μία λίστα από κινηματογραφικές ταινίες και παρουσιάζουν έναν τρόπο εφαρμογής τους στο πρόγραμμα σπουδών της οικονομίας, εστιάζοντας στην ανάπτυξη δεξιοτήτων κριτικής σκέψης. Τέλος, οι Mateer & Stephenson (2011) και Samaras (2014) δίνουν σύντομες προτάσεις για τον τρόπο ενσωμάτωσης των ταινιών στα οικονομικά μαθήματα και παρουσιάζουν αποσπάσματα ταινιών που μπορούν να αξιοποιηθούν για τη διδασκαλία τους.

Καλά επιλεγμένες κινηματογραφικές ταινίες ή αποσπάσματα τηλεοπτικών σειρών με οικονομική θεματολογία συμπληρώνουν τα παραδείγματα της πραγματικής ζωής που επικαλούνται οι εκπαιδευτικοί, προκαλούν συζήτηση και βοηθούν τους μαθητές να αποτυπώσουν πολύπλοκες και δυσνόητες οικονομικές έννοιες, ή απλώς κάνουν το μάθημα πιο ευχάριστο (Sexton, 2006). Ενεργοποιώντας τη φαντασία και τη διαίσθηση των μαθητών, τους βοηθούν να συσχετίζουν αυτά που διάβασαν ή παρακολούθησαν μέσω διάλεξης με αυτά που είδαν στην κινηματογραφική ταινία. Έτσι, η οικονομική γνώση γίνεται κτήμα τους (Bhadra, 2006). Ο κινηματογράφος αποδεικνύεται εξαιρετικό μέσο για να φέρνει τα οικονομικά πιο κοντά στη ζωή των μαθητών, κυρίως επειδή απεικονίζει την πολυπλοκότητα της διάστασης των οικονομικών σχέσεων και όχι απλώς την τεχνική με την οποία θα ορίσουν και θα προσδιορίσουν τους οικονομικούς όρους (Girardi, 2008). Επίσης, τους δίνει τη δυνατότητα να βιώσουν ένα γεγονός που προσφέρεται για οικονομική ανάλυση, το οποίο διαδραματίζεται σε μία άλλη εποχή ή σε ένα διαφορετικό κοινωνικό περιβάλλον. Επειδή, μάλιστα, πρόκειται για κατάσταση που

δεν έχουν βιώσει, τους βοηθά να το εξετάσουν και να το αναλύσουν χωρίς προκαταλήψεις και προκαθορισμένες απόψεις (Macy & Terry, 2008).

Οι κινηματογραφικές ταινίες συμβάλλουν επίσης στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης. Άλλωστε, τα οικονομικά μαθήματα από τη φύση τους οδηγούν προς αυτή την κατεύθυνση, εφόσον, πέρα από την παρουσίαση της θεωρίας, θέσουμε τους μαθητές σε μία διαδικασία επίλυσης προβλημάτων. Τα ηθικά διλήμματα διαθέτουν όλες τις αμφισημίες της επίλυσης ενός προβλήματος και οι κινηματογραφικές ταινίες, αν επιλεγούν με προσοχή, θέτουν ποικίλα τέτοια, τόσο στα μακροοικονομικό όσο και στο μικροοικονομικό περιβάλλον. Έτσι, χωρίς να κάνουν κήρυγμα στους μαθητές, τους οδηγούν όχι απλώς στη διατύπωση μίας άποψης, αλλά σε μία διαδικασία ανάλυσης καταστάσεων εφαρμόζοντας την οικονομική θεωρία (Macy and Terry, 2008).

Στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια αυξάνονται οι προσπάθειες αξιοποίησης των τεχνών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αν και εξακολουθεί να είναι πολύ περιορισμένος ο αριθμός τους στη διδασκαλία των οικονομικών μαθημάτων. Οι Brinia & Vikas (2011) χρησιμοποίησαν το μυθιστόρημα του Κων/νου Θεοτόκη «Η τιμή και το Χρήμα» και την κινηματογραφική του μεταφορά «Η τιμή της αγάπης» της Τόνιας Μαρκετάκη στο μάθημα της Γ' τάξης του Γενικού Λυκείου «Αρχές της Οικονομικής Θεωρίας», για τη διδασκαλία εννοιών όπως είναι οι «εργασιακές σχέσεις» και το «σύστημα παραγωγής με βάση τους νόμους της αγοράς». Η διδακτική προσέγγιση δημιούργησε κίνητρα μάθησης και συνέβαλε στην αποτελεσματικότερη εξέταση των οικονομικών φαινομένων, επιτρέποντας στους μαθητές να ερμηνεύουν τις οικονομικές έννοιες μέσω της λογοτεχνίας και να τις συσχετίζουν με τις κοινωνικές δυνάμεις και τα οικονομικά συμφέροντα που τα ορίζουν (Brinia & Vikas, 2011). Οι Brinia et al (2016) αξιοποίησαν την ταινία «The Wolf of Wall Street», το μυθιστόρημα «Ο Χαρταετός» της Αθηνάς Κακούρη, καθώς και μία φωτογραφία του Andreas Gursky που απεικονίζει τη «χαοτική ομορφιά» του κόσμου των χρηματιστηριακών αγορών στη διδασκαλία της ενότητας «Χρηματιστήριο» της Α' τάξης του Λυκείου. Η χρήση της τέχνης και ιδιαίτερα η χρήση μίας ταινίας, όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές, βοήθησε τους μαθητές να κατανοήσουν τις βασικές έννοιες του Χρηματιστηρίου, διευκόλυνε την ενεργό συμμετοχή τους και έκανε την πορεία διδασκαλίας πιο ενδιαφέρουσα.

Μέσω ενός συνδυασμού λογοτεχνίας και ταινιών, οι μαθητές/τριες έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν ένα σύνολο δεξιοτήτων που μπορούν να χαρακτηριστούν ως ένας οικονομικός τρόπος σκέψης (Leet & Houserv, 2003). Μάλιστα, ερευνητές, προχωρώντας ένα βήμα παραπάνω, ενθαρρύνουν τους μαθητές να δημιουργήσουν τα δικά τους έργα (Becker et al., 2006). Το εγχείρημα της δημιουργίας πρωτότυπων κινηματογραφικών έργων συνιστά ιδιαίτερη πρόκληση (Margarou & Matsiori, 2015). Η συμμετοχή στην άμεση εμπειρία της δημιουργίας μίας κινηματογραφικής ταινίας βοηθά, για παράδειγμα, τους μαθητές/τις μαθήτριες, πέρα από το να μάθουν να αποκωδικοποιούν τις οπτικές κινηματογραφικές συμβάσεις, να καλλιεργούν διανοητικές ικανότητες όπως της αντίληψης του χώρου και της αναλογικής σκέψης (Γρόσδος, 2009).

Σε αυτό το πλαίσιο και με αφορμή τη συμπλήρωση 400 χρόνων από τον θάνατό του, αποφασίσαμε να φέρουμε σε επαφή τους μαθητές/τριές μας με τον Σαίξπηρ, έναν από τους μεγαλύτερους συγγραφείς όλων των εποχών, πολύ γνωστό αλλά ελάχιστα διαβασμένο από αυτούς/ές, ο οποίος αποτελεί ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης και ασκεί αδιάλειπτη επιρροή στην παιδεία παγκοσμίως. Βέβαια, είχαν έρθει καταρχάς σε επαφή με το έργο του κατά το σχολικό έτος 2014-15, όταν εμπνεόμενοι/ες από το έργο Ρωμαίος και Ιουλιέτα δημιούργησαν την ταινία μικρού μήκους «Ο Ρωμαίος ερωτεύεται ακόμη». Την επόμενη χρονιά, στο πλαίσιο νέου Προγράμματος Αγωγής Σταδιοδρομίας και του νεοϊδρυθέντος Δικτύου «Ήχου και Εικόνας», θελήσαμε να συνεχίσουμε την ενασχόλησή μας με τον Σαίξπηρ και μέσω αυτού, μεσούσης της πρωτόγνωρης οικονομικής κρίσης που ταλανίζει τη χώρα μας και επηρεάζει δραματικά το μέλλον των νέων, να ανταποκριθούμε στις απαιτήσεις των καιρών και να δημιουργήσουμε τις συνθήκες ώστε οι μαθητές/τριές μας να γνωρίσουν, να κατανοήσουν την οικονομία της αγοράς, τον ρόλο του χρηματοπιστωτικού συστήματος στην ιστορική του εξέλιξη, και να προβληματιστούν με συναφή ζητήματα. Έτσι, επιλέξαμε να προτείνουμε ως αντικείμενο μελέτης και ερέθισμα τον Έμπορο της Βενετίας, έργο που παραμένει επίκαιρο στην εποχή μας και αποκαλύπτει διαχρονικές αλήθειες για την ανθρώπινη φύση.

Ο ΣΑΙΞΠΗΡ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Τα έργα του Σαίξπηρ έχουν επανειλημμένα μελετηθεί υπό το πρίσμα της οικονομικής τους διάστασης. Ο οικονομολόγος H. Farnam (1931) είναι ίσως ο πρώτος που ασχολήθηκε με τη σχέση οικονομίας και λογοτεχνίας. Στο βιβλίο του Shakespeare's economics μελέτησε το οικονομικό περιβάλλον, έτσι όπως παρουσιάζεται σε τριάντα έξι έργα του μεγάλου δραματουργού. Κάτι ανάλογο επιχειρήθηκε από τον Draper (1935), ενώ η Kish-Goodling (1998) αξιοποίησε τον «Έμπορο της Βενετίας» και συγκεκριμένα το θέμα της τοκογλυφίας και την ιστορία των χριστιανικών και των εβραϊκών πεποιθήσεων σχετικά με την επιβολή τόκων στα δάνεια για την προσέγγιση των δανειοληπτικών πρακτικών διαχρονικά μέχρι σήμερα. Ο F. Turner (1999) στο βιβλίο του «Shakespeare's Twenty-First Century Economics: The Morality of Love and Money» θεωρεί πως τα έργα του Σαίξπηρ βοηθούν στη μελέτη των σύγχρονων κοινωνικοοικονομικών ζητημάτων, δίνοντάς μας μία πιο σαφή και πιο περίπλοκη εικόνα των οικονομικών δεσμών που αποτελούν τη βάση των ανθρώπινων σχέσεων. Πρόσφατα ο A. Mendenhall (2016) επιχειρήσει να ανατρέψει πολλές από τις μέχρι σήμερα αναλύσεις σύμφωνα με τις οποίες «Ο έμπορος της Βενετίας» ασκεί κριτική στις πρακτικές του πρώιμου καπιταλισμού. Ενσωματώνοντας στην προσέγγισή του τις θεωρίες του νομπελίστα οικονομολόγου Hayek για τις κοινωνίες που φιλοξενούν ανταγωνιστικά συμφέροντα και πολιτισμούς όπως η Βενετία εκείνης της εποχής, υποστηρίζει πως ο Σαίξπηρ ουσιαστικά επικυρώνει ένα εμπορικό σύστημα το οποίο βασίζεται σε νόμους που αντικατοπτρίζουν ένα εμπορικό ήθος και εμποδίζουν τους ανθρώπους να καταφεύγουν στη βία, διευκολύνοντας τη συνεργασία και την υλική ευημερία.

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ – ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ

Τα τελευταία χρόνια οι συγγραφείς δραστηριοποιούνται στο πεδίο της δημιουργικής αξιοποίησης της κινηματογραφικής δημιουργίας στο πλαίσιο τυπικών ή άτυπων δράσεων (Ματσιώρη & Βασιλού, 2014; Margarou & Matsiori, 2015; Ματσιώρη κ.ά, 2016; Μαργαρού κ.ά, 2017). Ως αποτέλεσμα, στο Πειραματικό Λύκειο Πανεπιστημίου Μακεδονίας δημιουργήθηκε μία παράδοση που συντηρείται και εμπλουτίζεται από μία ανανεούμενη ανά έτος ομάδα μαθητών/τριών. Συνεχίζοντάς την, τους προτείνουμε μετά το *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* τον *Έμπορο της Βενετίας*, για να προσεγγίσουμε άλλες θεματικές στο έργο του Σαίξπηρ.

Για την υλοποίηση της καλής πρακτικής λάβαμε υπόψη μας:

ανάλογες πρακτικές αξιοποίησης της Λογοτεχνίας και του Κινηματογράφου, που προτείνει η σχετική βιβλιογραφία ως συμπληρωματικά εργαλεία διδασκαλίας οικονομικών μαθημάτων και οι οποίες περιλαμβάνουν αναγνώσεις, διαλέξεις, συζητήσεις, διερεύνηση και προβολή ταινίας. Πιο συμβατή με τους στόχους μας ήταν εκείνη των Leef & Houserv (2003), που προτείνουν στους/στις μαθητές/τριες οικονομικά βιβλία και εισαγωγικό βιβλίο κριτικής μίας ταινίας, για να γνωρίσουν πώς γίνονται οι σχετικές αναλύσεις. Ακολουθεί διάλεξη επικεντρωμένη στις σχετικές οικονομικές έννοιες της ταινίας, προβολή της και συζήτηση για τους όρους και τα ζητήματα που αυτή πραγματεύεται. Τέλος, οι μαθητές/τριες συντάσσουν μέσα σε δύο εβδομάδες άρθρο σχετικό με τους συγκεκριμένους οικονομικούς όρους.

Τον τρόπο με τον οποίο το αγγλικό εκπαιδευτικό σύστημα προσεγγίζει τα σαιξπηρικά κείμενα: προτείνει έλεγχο της ικανότητας κριτικής παρακολούθησης, σύγκριση και αξιολόγηση των κινηματογραφικών τους εκδοχών, αλλά και αξιοποίησή τους ως αφόρμησης για δραματοποίηση με σύγχρονο και συχνά αυτοσχέδιο χαρακτήρα και ως δυνατότητας ενεργούς συμμετοχής και ερμηνείας ώστε να καταδειχθεί η συνάφεια του προβληματισμού τους με αυτόν των σημερινών μαθητών/τριών (Μουλά & Κοσεγιάν, 2010).

Τη θεωρία των "3Cs" στους τρεις δομικούς της άξονες: κριτική προσέγγιση των λογοτεχνικών έργων στις διάφορες αποδόσεις τους και κινηματογραφικές τους μεταφορές, αξιοποίηση της δικής μας πολιτιστικής κληρονομιάς και άλλων λαών, τέλος, παραγωγή νέου οπτικοακουστικού περιεχομένου (Ανδριοπούλου, 2010).

Ως προς τη διαδικασία, συγκροτήθηκε ομάδα 26 μαθητών/τριών και από τις τρεις τάξεις του Λυκείου, οι οποίοι/ες, αφού θα μελετούσαν στον ελεύθερό τους χρόνο και θα ανέλυαν το έργο ο *Έμπορος της Βενετίας* (Μτφρ. Ερρίκος Μπελιές, Εκδόσεις Κέδρος, 1999), θα το χρησιμοποιούσαν ως πηγή έμπνευσης και θα προσπαθούσαν να το μετα-αφηγηθούν στο σήμερα μέσα από κινηματογραφική του απόδοση.

Στη συνέχεια, κινηθήκαμε πάνω σε έξι θεματικούς άξονες. Ο ένας αφορούσε την ανάλυση του έργου και την παρουσίαση της εποχής του. Για τον σκοπό αυτό, ζητήθηκε η συνδρομή της θεατρολόγου Ιωάννας Παπαγεωργίου (Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Παν/μιο Πατρών), η οποία επισκέφθηκε το σχολείο, μίλησε για το ελισαβετιανό θέατρο, τις συνθήκες που οδήγησαν στη συγγραφή κορυφαίων δραματουργικών κειμένων, παρουσίασε και ανέλυσε το κλασικό σαιξπηρικό κείμενο. Θίχτηκαν ζητήματα όπως η διάρθρωση της πλοκής, τα πρόσωπα και τα θέματα του έργου (φιλία και αγάπη, έρωτας και γάμος, σχέσεις

γενεών, φιλανθρωπία, έλεος και μίσος, δικαιοσύνη, εμπόριο, χρήμα), αλλά και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην Αγγλία όπου γράφτηκε και τη Βενετία όπου εκτυλίσσεται, όπως και η αναγεννησιακή θεώρηση του κόσμου (από τη μεσαιωνική θεοκρατία στον ουμανισμό, από τη φεουδαρχία στη μοναρχία, από τον μερκαντιλισμό στην εμποροκρατία, από την αριστοκρατική ιεράρχηση της κοινωνίας στην ανάδυση της αστικής τάξης). Από τη θεατρολόγο τέθηκαν, επίσης, σημαντικές ερωτήσεις που οδήγησαν σε γόνιμη συζήτηση: «Γιατί ο κακός είναι Εβραίος;», «Πόσο αντιπαθής είναι ο Σάυλοκ;», «Ποια είναι τα κίνητρα και επιχειρήματα που αντιπαραθέτουν οι Σάυλοκ και Μπελόριο/Πόρσια;» «Γιατί η αστική τάξη χρειάζεται χρήματα;» κ.ά.

Η ανάγνωση του *Εμπόρου της Βενετίας* μάς έδωσε τη δυνατότητα σε επόμενες συναντήσεις μας να μεταφερθούμε σε μία κοινωνία που μπορεί να θεωρηθεί πρώιμη σύγχρονη και να μελετήσουμε το ξεκίνημα σημαντικών οικονομικών θεσμών, διαδικασία αναγκαία για τη σύνδεση με το σήμερα. Στην εποχή του Σαίξπηρ (1580-1620) η Αγγλία ήταν μία φεουδαρχική κοινωνία ταχέως μεταβαλλόμενη, στην οποία συντελέστηκαν θεμελιώδεις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές. Αστικοποίηση, άνθηση του εμπορίου, εντατικοποίηση της γεωργίας, εδραίωση της ατομικής ιδιοκτησίας της γης είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά της ελισαβετιανής εποχής, μίας εποχής γεμάτης επιχειρησιακές ευκαιρίες, αλλά και κινδύνους που θα μπορούσαν να παγιδεύσουν τον οποιοδήποτε επιχειρηματία. Σε αυτήν συμβιώνουν το παλιό με το καινούργιο, ενώ η οικονομία της μπορεί να θεωρηθεί μία πρώιμη σύγχρονη οικονομία. Σε αυτή τη μεταβατική κοινωνία, η αυξανόμενη ανάγκη μεγάλου όγκου δανειακών κεφαλαίων απαιτούσε παρόμοιας κλίμακας οργάνωση της χρηματοδότησης, ενώ αναδεικνύονταν κρίσιμα ζητήματα ηθικά και νομικής δικαιολόγησης του συμφέροντος. Για να διευκολύνουμε τους/τις μαθητές/τριες να κατανοήσουν οικονομικές έννοιες και φαινόμενα της συγκεκριμένης εποχής και να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές με το σήμερα, ιδιαίτερα με την οικονομία της κρίσης στη σύγχρονη Ελλάδα, τέθηκαν ερωτήσεις που οδήγησαν σε προβληματισμό, έρευνα και συζήτηση, όπως ενδεικτικά «Για ποιους λόγους και με ποιον τρόπο μπορούσε να δανειστεί κάποιος από το ανεπαρκές χρηματοπιστωτικό σύστημα της εποχής του *Εμπόρου της Βενετίας*;», «Στις σύγχρονες οικονομίες η αναζήτηση ευκαιριών θεωρείται ορθολογική συμπεριφορά, ενώ η εξοικονόμηση χρημάτων συνδέεται με αυξημένες αποταμιεύσεις, οι οποίες με τη σειρά τους συνδέονται με επενδύσεις και χρηματοδότηση. Πώς ήταν η κατάσταση στην εποχή του *Εμπόρου της Βενετίας*;», «Από την κεντρική πλατεία της Βενετίας μέχρι τη Wall Street της Νέας Υόρκης και το City του Λονδίνου, ποιες διαφορές εντοπίζονται μεταξύ του χρηματοπιστωτικού συστήματος της μεσαιωνικής Ευρώπης και του σύγχρονου;», «Ποιος θα μπορούσε να είναι ο σύγχρονος Μπασάνιο (ο νέος που δανείζεται χρήματα για ρομαντικό σκοπό), ο σύγχρονος Αντώνιο (ο πλούσιος που δανείζεται χρήματα για να βοηθήσει έναν φίλο του) και ο σύγχρονος Σάυλοκ (ο δανειστής – τοκογλύφος της εποχής μας);», «Με ποια σύγχρονα οικονομικά εργαλεία μπορεί ένας δανειστής να ταλαιπωρήσει σκόπιμα τον δανειζόμενο;»

Η βελτίωση του οικονομικού αλφαριθμητισμού σε έννοιες και θέματα σχετικά με τη χρηματοοικονομική γνώση, την οικονομία της αγοράς και τον ρόλο του χρήματος

σε αυτήν ήταν, επομένως, ένας ακόμα άξονας της συγκεκριμένης δράσης. Μία σύντομη εισαγωγική παρουσίαση κρίθηκε απαραίτητη για να θυμηθούν οι μαθητές/τριες της Β' και Γ' τάξης σχετικές οικονομικές έννοιες που έχουν διδαχθεί και να τις μάθουν εκείνοι/ες της Α' που δεν τις διδάχθηκαν. Στη συνέχεια εμβαθύνουμε σε ζητήματα πέραν της διδακτέας ύλης, σχετικά με την ιστορική εξέλιξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος και με την ισχύουσα κατάσταση και τις προοπτικές του στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Ως μέθοδος ακολουθήθηκε ένας συνδυασμός παρουσίασης, διάλεξης και, κατόπιν, συζήτησης, στην οποία απαντούσαμε στις ερωτήσεις και απορίες των μαθητών/τριών. Παράλληλα, στο πλαίσιο των αντίστοιχων σχολικών μαθημάτων, διαβάστηκαν αποσπάσματα από το βιβλίο *Το χρήμα* του John Kenneth Galbraith και προβλήθηκε σχετικό βίντεο (*Money as Debt*). Μοιραία η επακόλουθη συζήτηση κατέληξε στη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, την οικονομική κατάρρευση της χώρας μας, τους τρόπους, τους όρους και τις συνέπειες του υπερδανεισμού της. Τέλος, προτάθηκαν στους/στις μαθητές/τριες το βιβλίο *Το μεγάλο σορτάρισμα* του Michael Lewis και η κινηματογραφική του μεταφορά από τον Adam McKay, ώστε να αποκτήσουν μία εικόνα της σύγχρονης νομισματικής πραγματικότητας.

Ένας άλλος άξονας αφορούσε την κινηματογραφική μεταφορά του *Εμπόρου της Βενετίας*. Στην ομάδα προτάθηκε η ταινία *The Merchant of Venice* (Michael Radford, 2005) που, ελλείψει χρόνου, παρακολούθησαν εκτός σχολείου. Ακολούθησε κριτική ανάλυση της ταινίας, η οποία, με τα σκηνικά, τα κοστούμεια, τις ερμηνείες της, εντυπωσίασε και κατάφερε, παρότι θεατρικό φιλμ εποχής, ξένο για ένα μαθητικό κοινό, να μεταφέρει στη Βενετία της ύστερης αναγέννησης.

Η συγγραφή του σεναρίου της ταινίας που θα δημιουργούσαμε ήταν από τους σημαντικότερους άξονες της πρακτικής. Για να κατανοήσουν τη δομή του σεναρίου σε διαφορετικά είδη γραφής, χρειάστηκε να εξηγήσουμε στους/στις μαθητές/τριες τεχνικές ανάπτυξης συγγραφής, αξιοποιώντας υλικό του Ομίλου Κινηματογράφου του σχολείου μας αλλά και άλλες πηγές (π.χ. *Πεντάλογος Σεναρίου* της Ένωσης Ελλήνων Σεναριογράφων). Η πλοκή/δομή του σεναρίου, με τις σκηνές, τα περιστατικά, τις κρίσεις, τις συγκρούσεις και την τελική έκβαση, συναποφασίστηκαν από την ολομέλεια μέσα από γόνιμη διαδικασία ιδεοθύελλας. Παρόμοια αποφασίστηκαν οι χαρακτήρες, η ιδιοσυγκρασία τους, οι μεταξύ τους σχέσεις και η πορεία της ζωής τους. Τη συγγραφή των διαλόγων ανέλαβαν οι σεναριογράφοι. Την επιμέλεια του σεναρίου είχαν οι υπεύθυνες καθηγήτριες.

Καίριος άξονας της δράσης ήταν η μελέτη των πρακτικών δημιουργίας κινηματογραφικής ταινίας και η ανάληψη ρόλων (σκηνοθέτη, διευθυντή φωτογραφίας, ηχολήπτη, σκριπτ, σκηνογράφου, ενδυματολόγου, ηθοποιού, μοντέρ). Οι ετερόκλητες σε ηλικία και οπτικοακουστική παιδεία ομάδες που κάθε χρόνο εμπλέκονται σε σχετικές δραστηριότητες υποστηρίζονται από τις εκπαιδευτικούς, από εμπειρότερα μέλη και ειδικούς που καλούνται στο σχολείο στο πλαίσιο επιμορφωτικών σεμιναρίων και βιωματικών εργαστηρίων. Τη συγκεκριμένη χρονιά, για παράδειγμα, κλήθηκε εκπρόσωπος του Προγράμματος ΠΡΩΤΗ ΩΡΑ ΣΙΝΕΜΑ, ζητήθηκε η συνδρομή της σκηνοθέτιδας Ελισάβετ Μανάβη, αξιοποιήθηκε πρωτότυπο υλικό που δημιουργήθηκε για τις ανάγκες του Ομίλου Οικονομίας και

Κινηματογράφου του σχολείου, ανοιχτά λογισμικά και ψηφιακά εργαλεία. Βέβαια, η γνώση των κατάλληλων εργαλείων και των τεχνικών συγγραφής σεναρίου, φωτογράφισης, κινηματογράφησης, ηχοληψίας, ψηφιακής επεξεργασίας κλπ. δεν συνιστά προϋπόθεση του οπτικοακουστικού γραμματισμού, αλλά προσδοκώμενη ωφέλεια (Γρόσδος, 2009).

Τέλος, βασικός άξονας που απαιτήσε συντονισμό, συνεργασία, αλλά και πολλές – συχνά εκτός ωραρίου- ώρες ήταν η δημιουργία 45λεπτης ταινίας με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Έμποροι σάρκας*. Η τριβή με τα παραπάνω ζητήματα έδωσε στους/στις μαθητές/τριες υλικό για την μετα-αφήγηση της υπόθεσης του *Εμπόρου της Βενετίας* με σημερινούς όρους. Ο άκρατος ατομικισμός, η εκδικητικότητα, η προκατάληψη, ο δανεισμός, η τοκογλυφία και η αναγωγή του χρήματος από μέσο συναλλαγής σε μέσο επιβολής και κυριαρχίας, κατά παράβαση κάθε κανόνα ανθρωπιάς, δεν χαρακτηρίζουν δυστυχώς μόνο τη μακρινή εποχή του πιστωτή Σάουλοκ και του εμπόρου Αντόνιο, στις απαρχές της γέννησης του καπιταλισμού. Στην ταινία των παιδιών, οι «έμποροι» χρήματος, ακινήτων, ονείρων, εγχώριοι και διεθνείς, καθορίζουν πάντοτε το παρόν και το μέλλον κάθε γενιάς. Ο σύγχρονος, ευδαιμονιστής Αντόνιο, που προσγειώνεται από μία επίπλαστη ευημερία στα χέρια αδίστακτων τοκογλύφων, συνειδητοποιεί την κενότητα κάποιων σχέσεων και αναγκάζεται να επανασχεδιάσει τη ζωή του, είναι ο νεοέλληνας, είναι, ωστόσο, και η ίδια η χώρα. Η αφήγηση προφανώς παραπέμπει στην Ελλάδα της κρίσης όπου νέες συνθήκες θέτουν υπό αμφισβήτηση κάθε ως χθες δεδομένο, δημιουργούν διλήμματα ζωτικά για το αύριο και συχνά οδηγούν στη μετανάστευση. Η ταινία παίχτηκε στο 2^ο Φεστιβάλ Εκπαιδευτικών Ταινιών Μικρού Μήκους «ΣΥΝΘΕΣΙΣ» (Διαθέσιμη στο: <http://rpl.rplramak.eu/rpl/index.php/2016-05-01-19-10-51/category/8->).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΕΚΤΑΣΙΜΟΤΗΤΑ

Η περιγραφείσα πρακτική συνιστά έτοιμο προς χρήση παράδειγμα αξιοποίησης της Λογοτεχνίας και του Κινηματογράφου για τη διδασκαλία συγκεκριμένων θεματικών, μπορεί, ωστόσο, να ενταχθεί σε οποιοδήποτε διδακτικό αντικείμενο και να υπηρετήσει την πραγμάτευση οποιασδήποτε θεματικής. Βέβαια, παρόμοιες δράσεις απαιτούν ευέλικτο μαθησιακό περιβάλλον, ενώ η δομή του ισχύοντος ΑΠ δεν διευκολύνει την εφαρμογή πρακτικών με τέτοια διάρκεια και ανάλογες δραστηριότητες. Η υλοποίησή της, ωστόσο, στο πλαίσιο Προγράμματος Καινοτόμων Δράσεων επέτρεψε τη συνεργασία εκπαιδευτικών διαφορετικών ειδικοτήτων, μαθητών/τριών διαφορετικών ηλικιών, ικανοτήτων και ενδιαφερόντων, αλλά και μελών της ευρύτερης σχολικής κοινότητας.

Πέρα από τη χαρά της προσωπικής δημιουργίας και την αισθητική καλλιέργεια, η συγκεκριμένη πρακτική έδωσε στους/στις μαθητές/τριες την ευκαιρία να γνωρίσουν σε βάθος ένα πασίγνωστο λογοτεχνικό κείμενο, να ανιχνεύσουν και να αποκωδικοποιήσουν τις αναφορές στο ιστορικό, πολιτικοκοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο αυτό αναφέρεται, να απολαύσουν κατόπιν την κινηματογραφική απόδοσή του, διαπιστώνοντας τις τεχνικές, τις δυνατότητες, τα ρητά και άρρητα μηνύματα της κινηματογραφικής γλώσσας. Για να δημιουργήσουν την ταινία ανέλαβαν υπεύθυνα διακριτούς ρόλους, ασκήθηκαν

βιωματικά στη συγγραφή σεναρίου, άρα στις ήδη διδαχθείσες τεχνικές της αφήγησης, της περιγραφής, του διαλόγου, της συνοπτικής απόδοσης περιεχομένου. Δούλεψαν με προσοχή τους χαρακτήρες, φροντίζοντας ακόμη και τα επώνυμά τους να απηχούν την καταγωγή και τα χαρακτηριστικά τους. Επίσης, γνώρισαν τεχνικές της κινηματογραφικής αφήγησης και ασκήθηκαν στη χρήση ψηφιακών μέσων που μπορούν να αξιοποιήσουν πολλαπλώς στο μέλλον. Σχεδιάζοντας την πλοκή της ταινίας, μελέτησαν τους όρους λειτουργίας της οικονομίας και τη θέση του χρήματος σε αυτή, ανίχνευσαν φαινόμενα της κρίσης που βιώνουμε και στοχάστηκαν για τις αιτίες και τις συνέπειές της, διατύπωσαν σκέψεις για την ατομική και συλλογική αντιμετώπιση και -ίσως- υπέρβασή της. Συζήτησαν σύγχρονα κοινωνικοοικονομικά και πολιτικά ζητήματα (στερεότυπα, ανεργία, παραοικονομία, ποικίλες πτυχές της οικονομικής κρίσης, καταναλωτισμό, διαπροσωπικές σχέσεις, προοπτικές στη χώρα μας, διαρροή εργατικού δυναμικού στο εξωτερικό), θέματα δηλαδή που θίγονται σε διάφορα διδακτικά αντικείμενα του ΑΠ, αλλά θεωρητικά συνήθως και μόνον. Το σημαντικότερο, όμως, όφελος για αυτούς/ές και η βασική καινοτομία της πρακτικής συνίσταται στη δυνατότητα που τους/τις έδωσε να προσεγγίσουν ολιστικά και αυτενεργώντας το πολυδιάστατο οικονομικό αλλά και κοινωνικοπολιτικό φαινόμενο της κρίσης στο πλαίσιο μιας σχετικά νέας οικονομικής προσέγγισης, αυτής της οικονομίας της συμπεριφοράς και της οικονομικής ψυχολογίας, που απορρίπτει την απλοϊκή έννοια του ορθολογισμού της κλασικής οικονομίας (Kahneman, 2003) και υποστηρίζει πως οι άνθρωποι δεν είναι πάντα «ορθολογικοί» και κάνουν συστηματικά σφάλματα. Επίσης, να εκπαιδευτούν με εναλλακτικό τρόπο σε δύσκολες θεωρητικές οικονομικές έννοιες, να εκφράσουν τις απόψεις, τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες τους. Συνδέοντας το έργο του Σαίξπηρ με τα βιώματα και την εποχή τους, διαπίστωσαν τη διαχρονικότητα και επαναληψιμότητα κάποιων φαινομένων και αναπλαισίωσαν την υπόθεση νοσηματοδοτώντας την με αναφορές σε δικές τους εμπειρίες.

Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή της πρακτικής αποτελεί, τέλος, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα συνεργασίας των μελών της ευρύτερης σχολικής κοινότητας σε στοχευμένες δράσεις με παιδαγωγικό αντίκτυπο. Κατά τη διανομή των ρόλων, οι μαθητές/τριες ενέπλεξαν άλλους εκπαιδευτικούς του σχολείου και γονείς για τους ρόλους ενηλίκων. Για τα γυρίσματα επέλεξαν και εξασφάλισαν με τη βοήθεια των εκπαιδευτικών τους κατάλληλους εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους, επιστρατεύοντας και τις συγγενικές και φιλικές τους σχέσεις, ενώ διαπίστωσαν και διαχειρίστηκαν τις περιπτώσεις όπου απαιτούνταν ειδική άδεια (π.χ. στους χώρους του αερολιμένα).

Η κινηματογραφική δημιουργία ως μέσο για τη διδασκαλία των οικονομικών μαθημάτων, αν και ελάχιστα αξιοποιημένη σήμερα, μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα αποτελεσματική για την κατανόηση της οικονομικής πραγματικότητας από μία διαφορετική οπτική και να βοηθήσει τους μαθητές να προσεγγίσουν πληθώρα οικονομικών φαινομένων, βάζοντας τον εαυτό τους σε πραγματικές καταστάσεις και ηθικά διλήμματα, σε έναν άλλο τόπο και χρόνο. Η οικονομική επιστήμη χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό γραφικές παραστάσεις και μαθηματικές αναλύσεις, εργαλεία που δυσκολεύουν και φοβίζουν αρκετούς μαθητές, δεν καταφέρνουν να

κινήσουν το ενδιαφέρον τους και να τους εμπλέξουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να καταφεύγουν στην απομνημόνευση με στόχο την επιτυχία στις τελικές εξετάσεις, αποφεύγοντας στο μέλλον ανάλογη δυσάρεστη εμπειρία (Bhadra, 2006). Πρακτικές όπως η παραπάνω συμπληρώνουν πολύ αποτελεσματικά ένα οικονομικό μάθημα και αντιμετωπίζουν πολλά από τα παραπάνω προβλήματα. Προφανώς, απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση, με δομημένα ερωτηματολόγια, για να εξακριβωθούν τα μαθησιακά αποτελέσματα της ενσωμάτωσης των τεχνών στη διδασκαλία της οικονομίας. Στην προκείμενη περίπτωση, η επιτυχία της πρακτικής αξιολογήθηκε με κριτήρια μόνον τη συμμετοχή των μαθητών/τριών και την ποιότητα της ταινίας που δημιούργησαν, κυρίως τον βαθμό κατανόησης και την ικανότητα διαχείρισης των οικονομικών όρων και φαινομένων. Πάντως, η εμπειρία φαίνεται να επιβεβαιώνει τις ενδείξεις της γνωστικής λογοτεχνίας (cognitive literature), της νευρολογίας και της οικονομικής παιδαγωγικής ότι το όφελος, η αύξηση του οικονομικού αλφαριθμητισμού (Davis, 2015), μάλλον υπερτερεί της προσπάθειας προετοιμασίας ενός παρόμοιου μαθήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ανδριοπούλου, Ει. (2010). Η κινηματογραφική παιδεία στην εκπαίδευση – Μοντέλα λειτουργίας και προκλήσεις. *Συχνότητες* 10: 15-19.

Αποστολίδου, Β. (2010). Λογοτεχνία και ιστορία. Μια σχέση ιδιαίτερα σημαντική για τη λογοτεχνική εκπαίδευση. Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών: Εικονική περιήγηση της λογοτεχνίας στον γεωγραφικό χώρο και στον ιστορικό χρόνο. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Βλαβιανού, Α. (2011). *Η αξιοποίηση της Λογοτεχνίας στην εκπαίδευση. Λογοτεχνία: εκπαιδευτική σημασία – τρόποι προσέγγισης*. Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών. Βασικό Επιμορφωτικό Υλικό, Τόμος Γ', «Αξιοποίηση των τεχνών στην εκπαίδευση». Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Γρόσδος, Σ. (2009). Οπτικοακουστικός γραμματισμός και εκπαίδευση. Το παιδί παραγωγός οπτικοακουστικών προϊόντων. Στο: Γρόσδος, Σ., Κανταρτζή, Ε., Πλίογκου, Β. (επιμ.) *Παιδί και Οπτικοακουστικά Μέσα Επικοινωνίας*, Πανελλήνιο Συνέδριο (21-22 Νοεμβρίου), Θεσσαλονίκη: Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ. – Μορφωτικό Ίδρυμα Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας-Θράκης.

Ματσιώρη, Α. & Βασιλού, Κ. (2014). Αξιοποίηση της Τέχνης του Κινηματογράφου για Διδασκαλία Οικονομικής Ορολογίας στην Αγγλική Γλώσσα. Στο Θ. Σαμαρά, Ε. Κουσιόγλου, Ι. Σαλονικίδης & Ν. Τζιμόπουλος (Επ.), *Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και Επικοινωνιών στη διδακτική πράξη*, σσ. 38-51. Νάουσα.

Ματσιώρη Α., Σύβακα Τ., Μαργαρού Ε. (2016). Οπτικοακουστική εκπαίδευση στο Γενικό Λύκειο: μέσα, τρόποι, εφαρμογές. Στο Σ. Γρόσδος (Επ.) *Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή: "Οπτικοακουστικός Γραμματισμός στην Εκπαίδευση"*, σσ. 30-43. Θεσσαλονίκη, 24-26 Ιουνίου.

Μαργαρού, Ε., Ματσιώρη, Α., Σύβακα, Τ., Τσιόνκη, Μ. (2017). «Ο κόσμος του ήχου και της εικόνας»: Οπτικοακουστικός γραμματισμός στο Λύκειο. Στο D. Honorato & Α. Γιαννακουλόπουλος (Επιμ.) *Πρακτικά Διεπιστημονικού*

Συνεδρίου: ΤΑΜΠΟΥ – ΠΑΡΑΒΑΣΗ – ΥΠΕΡΒΑΣΗ στην Τέχνη και την Επιστήμη, σσ. 744-765. Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 20 & 21 Μαΐου 2016.

Μουλά, Ε. & Κοσεγιάν, Χ. (2010). Η αξιοποίηση των κόμικς στην εκπαίδευση: διδακτικές προτάσεις - παιδαγωγικές προεκτάσεις. Αθήνα: Κριτική.

Μπίκος, Γ.Κ. (2015). Η διεπιστημονικότητα στην εκπαιδευτική πράξη. *Culture and Research*, Vol. 4. Ανακτήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση <https://ejournals.lib.auth.gr/culres/article/download/4640/4738>

Becker, W. E. & Watts, M. (2001). Teaching Economics at the Start of the 21st Century: Still Chalk-and-Talk. *The American Economic Review*, 2001, Vol. 91, No. 2, pp. 446-451.

Becker, W. E., Watts, M., Becker, S. R. (2006). *Teaching economics: more alternatives to chalk and talk*. Cheltenham. UK: Northampton, MA: Edward Elgar.

Bhadra, L. J. 2006. A picture is worth a thousand words: engaging kinesthetic and multimodal learners of economics using contemporary films. *Inquiry* 11 (1): 11-19.

Bookman, M.Z. & Bookman, A. S. (2009). *Economics in Film and Fiction*. New York, Toronto, Plymouth, UK: Rowman & Littlefield Education Lanham.

Brinia, V. & Vikas, E. (2011). The Use of Greek Literature Through Action-Research in Teaching 'Principles of Economic Theory' in Secondary Education Level in Greece: A Case Study, November 1, 2011. Ανακτήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση <https://ssrn.com/abstract=1965068>.

Brinia, V., Kalogri, P., Stavrakouli, K. M. (2016). A New Teaching Method for Teaching Economics in Secondary Education, *IOSR Journal of Research & Method in Education*, (2016), Vol. 6, Issue 2, 2016), pp. 86-93.

Draper, J. W. (1935). Usury in the Merchant of Venice. *Modern Philology* Vol.33, pp.37- 47. Ανακτήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση <https://docslide.us/documents/usury-in-the-merchant-of-venice.html>

Davis, M. E. (2015). Bringing imagination back to the classroom: A model for creative arts in economics, *International Review of Economics Education*, 2015, Vol. 19, pp. 1-12.

Farnam, H. (1931). *Shakespeare's economics*. New Haven: Yale University Press; London, H. Milford, Oxford University Press.

Girardi, G. (2008). Using cinema to enhance the relevance of economics to students' lives, 2008, September. Ανακτήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση <https://ssrn.com/abstract=1268522>.

Heilbroner, R. L. (1999). *The worldly philosophers: the lives, times, and ideas of the great economic thinkers*. 7th ed. New York: Touchstone.

Kahneman, D. (2003). Maps of bounded rationality: psychology for behavioral economics. *American Economic Review* Vol. 93 (5), pp. 1449-1475.

Kish-Goodling, D. (1998). Using the Merchant of Venice in Teaching Monetary Economics. *The Journal of Economic Education*, 1998, Vol. 29, issue 4, pp.330-339.

Leet, D. & Houser, Scott. (2003). Economics Goes to Hollywood: Using Classic Films and Documentaries to Create an Undergraduate Economics Course, *The Journal of Economic Education*, Vol. 34, No. 4, pp. 326-332.

Macy, A. & Terry, N. (2008). Using movies as a vehicle for critical thinking in economics and business, *Journal of Economics and Economic Education Research*. Vol. 9 Issue: 1, pp. 31-51.

Margarou, E. & Matsiori, A. (2015). Filmmaking as a means of learning. In V. Mazilescu. (Ed.) *European Conference on Education and Applied Psychology*, Vienna, pp. 58-68.

Mendenhall, A. (2016). A Time for Bonding: Commerce, Love, and Law in The Merchant of Venice. In Younkens, E. W. (2016). *Capitalism and Commerce in Imaginative Literature: Perspectives on Business from Novels and Plays*, pp. 79-94. New York: Lexington Books.

Mateer G. D. & Stephenson E. F. (2011). Using Film Clips to Teach Public Choice Economics, *Journal of Economics and Finance Education*, (2011), Vol. 10, N.1, pp.28-36.

Ruder, Ph. J. (2010). Teaching Economics with Short Stories, *Australasian Journal of Economics Education*, Vol. 7, N.1, pp.20-30.

Samaras, M. (2014). Learn Economics by Going to the Movies, *Journal of Education and Human Development*, (2014), Vol. 3, No. 2, pp. 459-470.

Sexton, R. L. (2006). Using Short Movie and Television Clips in the Economics Principles Class, *The Journal of Economic Education*, 2006, Vol. 37, Issue 4, pp.406-417.

Turner, F. (1999). *Shakespeare's Twenty-First Century Economics: The Morality of Love and Money*. New York: Oxford University Press.

Vachris, M. A. & Bohanon, C. E. (2012). Using Illustrations from American Novels to Teach about Labor Markets, *Journal of Economic Education*, 2012, Vol: 43, N.1, pp. 72-82.

Walstad, W. B. & Saunders, Ph. (1998). *Teaching Undergraduate Economics: A Handbook for Instructors*. New York: Irwin/McGraw-Hill.

Watts, M. (2004). Economic Insights From and About Literature, Drama, and Literary. *Criticism Purdue CIBER Working Papers*. Paper 33. Ανακτήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 2018 από τη διεύθυνση <http://docs.lib.purdue.edu/ciberwp/33>.

Watts, M. & Smith, R.F. (1989). Economics in literature and drama. *The Journal of Economic Education*, 1989, Vol. 20, No. 3, pp. 291-307.

Younkens, E. W. (2016). *Capitalism and Commerce in Imaginative Literature: Perspectives on Business from Novels and Plays*. New York: Lexington Books.